

Euroopa rahvuslik ajalookirjutus võrdlevas vaatluses

Atlas of European Historiography: The Making of a Profession, 1800–2005, eds. Ilaria Porciani and Lutz Raphael. Palgrave Macmillan (Writing the Nation, vol. 1), Basingstoke, 2010. Lk. xix+187.

Setting the Standards: Institutions, Networks and Communities of National Historiography, eds. Ilaria Porciani and Jo Tollebeek. Palgrave Macmillan (Writing the Nation, vol. 2), Basingstoke, 2012. Lk. xvi+436.

The Contested Nation: Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories, eds. Stefan Berger and Chris Lorenz. Palgrave Macmillan (Writing the Nation, vol. 3), Basingstoke, 2008. Lk. xxii+634.

Transnational Challenges to National History Writing, eds. Matthias Middell and Lluís Roura Aulinas. Palgrave Macmillan (Writing the Nation, vol. 4), Basingstoke, 2013. Pp. xiii+533.

Disputed Territories and Shared Pasts: Overlapping National Histories in Modern Europe, eds. Tibor Frank and Frank Hadler. Palgrave Macmillan (Writing the Nation, vol. 5), Basingstoke, 2011. Lk. xiv+430.

Nationalizing the Past: Historians as Nation Builders in Modern Europe, eds. Stefan Berger and Chris Lorenz. Palgrave Macmillan (Writing the Nation, vol. 6), Basingstoke, 2010. Lk. xvi+529.

The Uses of the Middle Ages in Modern European States: History, Nationhood and the Search for Origins, eds. R. J. W. Evans and Guy P. Marchal. Palgrave Macmillan (Writing the Nation, vol. 7), Basingstoke, 2011. Lk. viii+296.

Stefan Berger with Christoph Conrad, The Past as History: National Identity and Historical Consciousness in Modern Europe. Palgrave Macmillan (Writing the Nation, vol. 8), Basingstoke, 2015. Lk. xiii+570.

Marek Tamm*

Viimasel paaril kümnendil on ajaloolased mõistnud selgemini kui eales varem, et see, kuidas me minevikku ajaloona mõistame, on ajas muutuv. Muutub see, kuidas me minevikust teame, mida me minevikust teame ja mida me mineviku puhul oluliseks peame. Seega on ajaloo mõistmisel ülimalt oluline uurida, kuidas inimesed (sealhulgas ajaloolased) loovad ja tõlgendavad kollektiivseid minevikukäsitusi. Eriti tähtis uurimisvaldkond on rahvusliku ajalookirjutuse ajalugu – selle ajalookirjutuse vormi ajalugu, mis rööpneb rahvusriigi loomisega. Nüüdseks on teada-tuntud tõde, et rahvusloome ja ajalookirjutus käivad käsikäes, et rahvuslus on olnud üks peamisi tegureid, mis tekitab uut huvi ajaloo vastu, ja ajalugu on olnud tähtis aines, millest luua rahvust ja rahvuslikku identiteeti. Ajaloolane Stefan Berger kirjutab

tabavalt: „Rahvuse loojad on olnud kõikjal ühel nõul: nende rahval peab olema ajalugu – mida pikem ja uhkem, seda parem. Rahvusliku ajalooteadvuse loomist on peetud sageli laiemal rahvahulga seas tõelise rahvustunde tekitamise kõige olulisemaks eeltingimuseks, sest nii rahva etniseerimine kui ka sakraliseerimine võtab kuju vaid ajaloo ja pärandi taustal.“¹ Rahvuslik ajalookirjutus, nagu resümeerib Joep Leerssen, oli „osa suurest Euroopa vaimumaastiku natsionaliseerumisprotsessist 19. sajandil“.² Ajalookirjutuse ja rahvusloome põimumise kohta viimasel paaril sajandil võib tuua mit-

¹ S. Berger. Introduction. Towards a Global History of National Historiographies. – S. Berger (toim.). Writing the Nation. A Global Perspective. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2007, lk. 1.

² J. Leerssen. Nation and Ethnicity. – S. Berger, C. Lorenz (toim.). The Contested Nation. Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2008, lk. 85.

* Marek Tamm (1973), PhD, Tallinna Ülikooli Humanitaarteaduste Instituut, Narva mnt. 25, 10120 Tallinn, marek.tamm@tlu.ee

meid kõnekaid näiteid. Ma piirdun siinkohal vaid tsitaadiga 19. sajandi teise poole juhtvalt Prantsuse ajaloolaselt Gabriel Monod'lt, kes asutas Prantsusmaa esimese ajalooeadusliku ajakirja *Revue historique*: „Prantsusmaa mineviku uurimine, mis on meie peamine ülesanne, on tänapäeval rahvusliku tähtsusega. Me võime anda oma riigile vajaliku ühtsuse ja moraalse jõu, tuues välja selle ajaloolised traditsioonid ja samas ka muutused, mida need traditsioonid on läbi teinud.“³

Kuigi ajalookirjutuse ja rahvusliku identiteediloome tihedat seotust pole raske märgata, on rahvusliku ajalookirjutuse määratlemine ja piiritlemine võrdlemisi keeruline, nagu pole ka lihtne seletada, miks see kujunes Euroopas ja mujal suhteliselt lühikese aja jooksul nii valdavaks ja elujõuliseks. Tuleb vaid nõustuda Stefan Bergeri ja Christoph Conradiga, et „rahvuslik ajalookirjutus“ on keerukas ja mitmetähenduslik mõiste. Nad teevad ettepaneku eristada rahvusliku ajalookirjutuse kolme, omavahel seotud tähendust. Esiteks viitab see ajaloolistele suurteostele mingi territooriumi rahvuse, riigi või rahva minevikust. Teiseks viitab see abstraktselt mineviku esitamise mitmekesisele žanrile, kus „rahvuslikku“ peetakse ajalookirjutuse kõige tähtsamaks mõõtmeks ja seda eristatakse kohalikust, piirkondlikust, Euroopa või maailma ajaloo. Ja kolmandaks võib rahvusliku ajalookirjutuse all mõista ajalookirjutuse suurt jutustust, see tähendab narratiivset mustrit, mis on teatud ajaperioodil rahvusliku ajalookultuuri aluseks.⁴

Metodoloogilises plaanis on rahvuslik ajalookirjutus üks „metodoloogilise rahvusluse“ ilminguid. Tegemist on lähenemisega, mis muudab rahvusriigi uurimistöo loomulikuks raamiks ja lähtub endamõistetavast veendumusest, et „rahvus kujutab endast pidevat vaatlusüksust läbi kõigi ajaloo vältel toimuvate muutuste, see on „asi“, mille muutumist ajalugu peaks kirjeldama“.⁵ Tuleks toonitada, et metodoloogiline

rahvuslus ei ole iseloomulik mitte ainult nendele uurimustele, kus rahvusriik on keskne tegelane, vaid see hõlmab ühtlasi „kõiki neid uurimusi, mis peavad rahvusriiki (...) kõigi ajaloosündmuste tulipunktiks ja käsitavad seda ajaloosündmuste peaaegu loomuliku raamistikuna“.⁶

Alates 1990. aastatest oleme näinud üha rohkem uurimusi rahvuslikust ajalookirjutusest, sellest, kuidas rahvad ehitavad rahvusi, tootes ajalookirjutust, aga ka teistsuguses vormis ajaloo teemalisi kujundeid ja narratiive, nagu näiteks romaanides, maalides ja filmis. Kuid oluline läbimurre selles valdkonnas toimus tänu viieaastasele Euroopa Teadusfondi (EFS) uurimisprojektile „Mineviku representatsioonid: Rahvuslike ajalugude kirjutamine Euroopas“ („Representations of the Past: The Writing of National Histories in Europe – NHIST“) (2003–2008). See projekt oli ulatuslik ühine ettevõtmine, milles lõi kaasa rohkem kui 200 teadlast paarikümnest Euroopa riigist. Selle raames korraldati hulgaliselt teadusüritusi ja anti välja ligemale 15 kogumikku ja ajakirja erinumbrit. Projekt ei sündinud tühjale kohale, vaid selle juured ulatuvad olulistesse algatustesse 1990. aastate lõpus. Näiteks korraldasid Stefan Berger ja tema kolleegid Walesi Cardiffi ülikoolist 1996. aastal konverentsi „Apologias for the Nation State“, mille tulemusena sündis kolm aastat hiljem kogumik „Writing National Histories“.⁷ Christoph Conrad ja Sebastian Conrad organiseerisid 1999. aastal Berliinis veel ühe konverentsi rahvuslike ajalugude võrdleva uurimise teemal, mille tulemusel sündis koguteos „Die Nation Schreiben. Geschichtswissenschaft im internationalen Vergleich“.⁸ Kuid ennekõike ajendas NHIST-i sündi 1999. aasta novembris Luzernis Guy Marchali juhatusel toimunud töötuba „Construction and Deconstruction of National Histories“.

NHIST töötas neljas tihedalt lõimitud töörühmas: esimene keskendus rahvusliku ajalookirjutuse institutsioonidele, võrgustikele ja kogukondadele, teine rahvuslike ajalugude suurtele narratiividele, kolmas rahvuslikele ajalugudele ja nende suhetele piirkondlike,

³ Tsitaat artiklist: C. Moller Jorgensen. Scholarly Communication with a Political Impetus: National Historical Journals. – I. Porciani, J. Tollebeek (toim.). Setting the Standards. Institutions, Networks and Communities of National Historiography. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2012, lk. 71.

⁴ S. Berger, C. Conrad. The Past as History. National Identity and Historical Consciousness in Modern Europe. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2015, lk. 1–2.

⁵ A. Wimmer, N. Glick Schiller. Methodological Nationalism and Beyond. Nation-state Building, Migration and the Social Sciences. – Global Networks 2, 4 (2002), lk. 305.

⁶ M. Middell, L. Roura Alinas. The Various Forms of Transcending the Horizon of National History Writing. – M. Middell, L. Roura Aulinas (toim.). Transnational Challenges to National History Writing. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2012, lk. 9.

⁷ S. Berger, M. Donovan, K. Passmore (toim.). Writing National Histories. Western Europe since 1800. Routledge, London, 1999.

⁸ C. Conrad, S. Conrad (toim.). Die Nation Schreiben. Geschichtswissenschaft im internationalen Vergleich. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2002.

Euroopa ja maailma ajalugudega ning neljas kattuvatele rahvuslikele ajalugudele. Ajalises plaanis huvitas NHIST-i ennekõike uus- ja lähiaeg (1750–2000), geograafilises plaanis keskenduti Euroopale (mida selgitab asjaolu, et projekti rahastas Euroopa Teadusfond).

Mitmete publikatsioonide seas väärrib aukohta kaheksakõiteline raamatusari „Writing the Nation“, mille andis aastail 2008–2015 välja Palgrave Macmillani kirjastus. Sari koosneb kuuest kogumikust, ühest ajalooatlasest ja ühest monograafiast: kokku ligi 4000 lehekülge erudeeritud teadusproosat. Kuus koguteost sisaldavad kokku 106 peatükki 126 autori sulest, samas kui ainuüksi „Atlas of European Historiography“ kaasas 58 kaasautorit umbes 30 riigist (Eestit esindas Aadu Must).

Arvestades raamatusarja haaret ja hiiglaslikku mahtu, ei ole lootusti pakkuda siinses arvustuses üksikasjalikku ülevaadet kogu ettevõtmisest. Selle suursaavutuse intellektuaalne seedimine nõuab pikki ühiseid jõupingutusi. Kahjuks ei ole minu teada sarja „Writing the Nation“ kohta seni kuigi palju arvustusi ilmunud, kuigi leiab varaseid näiteid Skandinaavia ajaloolastelt ja mõned arvustused on teadaolevalt veel ilmumas.⁹ Minu eesmärk käesolevas on kahetine. Esiteks üritan visandada projekti üldist ülesehitust, anda ülevaate selle põhilistest tulemustest ja järeldustest. Seejärel üritan astuda projektiga dialoogi, tõstatada kriitilisi küsimusi ja pakkuda välja võimalikke tulevase uurimissuundi.

1. Ülevaade

Kuigi esimesel hetkel rabab „Writing the Nation“ teemade suure ja kireva hulgaga, on lähemal vaatlusel kerge näha üldist struktuuri, mis raamatusarja koos hoiab. See põhineb algsel tööjaotusel nelja uurimisrühma vahel, millest oli eelnevalt juttu. Seega üritan visandada sarja sisemise ülesehituse, keskendudes kordamööda neljale peateemale: (a) riiklik ajalootaristu,

(b) mitteruumilised „võõrad“ rahvuslikes ajalookäsitlustes, (c) ruumilised „võõrad“ rahvuslikes ajalookäsitlustes, (d) kattuvad rahvuslikud ajalookäsitlused. See tähendab ühtlasi, et ma ei peatu pikemalt teemadel, mis kalduvad põhistruktuurist kõrvale (nagu näiteks sarja 7. köide „The Uses of the Middle Ages in Modern European States“).

1.1. Riiklik ajalootaristu. Sarja kaks esimest köidet loovad aluse ülejäänud sarjale, pakkudes põhjalikku kartograafilist ja kriitilist ülevaadet rahvuslikust ajalootaristust, mis on kahel viimasel sajandil Euroopas välja kujunenud. Jürgen Osterhammel on tabavalt iseloomustanud 19. sajandit kui „organiseeritud mälu ja suurema enesevaatluse ajastut“.¹⁰ Sama sajandi alguses hakkas kujunema ka Euroopas ajalookirjutuse professionaliseerumine ja institutsionaliseerumine ning võttis esimest korda kuju ajaloo uurimise taristu. See uudne ajalootaristu koosnes õpetatud seltsidest ja akadeemiast, ajaloo õppetoolidest ja instituutidest, kongressidest ja seminaridest, raamatusarjadest ja ajakirjadest, raamatukogudest, muuseumidest ja arhiividest. Tom Verschaffel väidab õigusega, et „need ei olnud üksnes teaduslike püüdluste hõlbustamise ja teostamise vahendid, vaid ka rahva ajaloolise identiteedi sümbolid, väljendades asjaolu, et rahval oli „oma“ ajalugu, et ajalugu „kuulus“ talle“¹¹. Teisisõnu moodustasid need ajalooasutused ning kutselised suhtlus- ja sidevõrgustikud olulise osa rahvusloomest, või nagu ütles Joep Leerssen: „ajaloo institutsionaliseerumine ja professionaliseerumine oli ennekõike ajaloo natsionaliseerimine“.¹²

Sarja esimene köide „Atlas of European Historiography“, mille toimetajad on Ilaria Porciani ja Lutz Raphael, keskendub ajaloolase ameti kujunemisele, uute institutsioonide loomisele ja selge ülesehitusega distsipliinide kujundamisele. See on esmakordne katse „panna ajalugu tootvad asutused ümber kartograafiliste piltide keelde“ ja „kasutada neid etalonidena, mille alusel korraldada selle teema

⁹ Vt. P. Norring. Euroopalaiset historiantutkijat nationalismin rautahäkissä. – Historiallinen Aikakirja 2015, nr. 4, lk. 446–452; B. Eriksson et al. Writing the Nation. En historiografisk undersökning av det nationella paradigmat. – Historisk Tidskrift 2016, nr. 2, 136, lk. 248–296; Å. Svendsen et al. [Sarja „Writing the Nation“ arvustus]. Historisk tidskrift 2016, nr. 95, 1, lk. 157–179; S. Weichlein. Europäische Nationalgeschichten im Wandel. – Historische Zeitschrift 2016, nr. 303, 3, lk. 760–789.

¹⁰ J. Osterhammel. The Transformation of the World: A Global History of the Nineteenth Century. Princeton University Press, Princeton, N.J., 2014, lk. 4.

¹¹ T. Verschaffel. Something More than a Storage Warehouse'. The Creation of National Archives. – I. Porciani, J. Tollebeek (toim.). Setting the Standards, lk. 29.

¹² J. Leerssen. Nation and Ethnicity. – S. Berger, C. Lorenz (toim.). The Contested Nation, lk. 86.

võrdlevat analüüsi¹³. Franco Moretti „Euroopa romaaniaatlasest“¹⁴ inspireeritud teos on suure rahvusvahelise koostöö tulemus ja põhineb mahukal 1650 failiga andmebaasil, kus on kokku 57 418 sissekannet. „Atlas“ on jagatud kahte ossa, millest esimene käsitleb ajaloo uurimise arengut Euroopas ajavahemikul 1812–2005. Euroopa tasandil aset leidnud struktuursete muutuste näitamiseks on tehtud valik üksikute näitlikest aastatest. Need on 1812, 1830, 1850, 1875, 1900, 1928, 1955, 1980 ja 2005, mil enamasti toimus olulisi rahvusvahelisi ajalookonverentse. Igast aastast on tehtud üle kahe lehekülje ulatav kaart, kus on ära toodud kõik ajalugu õpetavad ülikoolid ja teised teadusasutused, rahvusarhiivid ja suured ajaloomuuseumid. Kaarte toetavad ja täiendavad lühikesed esseed, mis illustreerivad ja selgitavad akadeemilise ajalooõpetuse ja selle arengu erinevaid tahke. Raamatu teine osa koosneb 42 sissekandest Euroopa eri riikidest, alates Islandist ja lõpetades Iirimaaga, kaasa arvatud Venemaa, Türgi ja Ukraina; neid täiendavad mitmesugused kaardid ja graafikud, mis selgitavad ajalooteaduse arengut igas riigis üksiti. Me saame teada ajaloolase ameti demograafiast, soolise jaotuse muutumisest ning ajalooõpetuse laienemisest ülikoolides ja teadusinstituutides, samuti ajaloomuuseumide ja arhiivide juurdekasvust.¹⁵

Paratamatult lubavad trükitud kaardid esitada kõiki projekti raames kogutud andmeid vaid piiratud ja staatiliselt. Seega on väga tervitav,

et Lutz Raphaeli initsiatiiv – plaan anda välja „Atlase“ digitaalne versioon, mis sisaldaks kõiki kogutud andmeid ja lisaks ka uusi. Mis kõige tähtsam – digitaalses formaadis on võimalik näidata ajalooteaduse dünaamikat Euroopas, võrgustikke, suhteid ja omavahelisi seoseid, mis iseloomustavad ajaloo distsiplinaarset kujunemislugu.¹⁶

„Atlases“ sisalduvast kartograafilisest ja entsüklopeedilisest teabest on arendatud täiemahulised teadusartiklid sarja teises köites pealkirjaga „Setting the Standards. Institutions, Networks and Communities of National Historiography“, mille toimetajad on Ilaria Porciani ja Jo Tollebeek. Köide vaatleb seda, kuidas ajaloo institutsionaliseerumine ja professionaliseerumine kujundasid rahvusliku ajalookirjutuse eri traditsioone, kuidas ajalooinstituutid, -võrgustikud ja -kogukonnad „standardiseerisid“ ajalooeadust ning kuidas, millistel tingimustel ja kelle kaudu nähti ette ja tehti teoks rahvusliku ajaloo uurimise ja kirjutamise institutsionaalne raamistik. Üheksateistkümnes peatükis esitatakse peaaegu ammendav kriitiline ülevaade ajalooeaduslikest institutsioonidest ja ühendustest Euroopas viimasel paaril sajandil, hõlmates arutelusid rahvusarhiivide, suurte allikapublikatsioonide, rahvuslike ajalooajakirjade, biograafiakogumike, rahvusliku ajaloo üldkäsitluste, ajaloomuuseumide, õpetatud seltside, ajalooõppetoolide ja riiklike akadeemiate, ülikooliväliste ajalooinstituutide ja ajalooühingute üle. Nendele peatükkidele järgnevad mõned temaatilised käsitlused, kus käsitletakse näiteks vaimulike, aadli ja rahvusajaloo kirjutamise vahelisi suhteid. Eraldi peatükis käsitletakse samuti naiste positsiooni ajaloolase ametis.¹⁷

Erilist tähelepanu pööratakse tähtsale ja tihedale suhtele, mis valitses 19. sajandi Euroopas ajaloouurimise institutsionaliseerumise ja natsionaliseerimise vahel. „Nende kahe arengu vahel ei olnud mingit deterministlikku suhet,“

¹³ I. Porciani, L. Raphael. Acknowledgments. – I. Porciani and L. Raphael (toim.), *Atlas of European Historiography*, lk. ix.

¹⁴ F. Moretti. *Atlas of European Novel, 1800–1900*. Verso, London, 1998. Moretti näidet mainib Ilaria Porciani: *Mapping Institutions, Comparing Historiographies. The Making of a European Atlas*. – *Storia della Storiografia* 2006, nr. 50, lk. 32.

¹⁵ Nagu ulatuslikke andmeid koguva projekti puhul tavaline, sõltub „Atlase“ väärtus ja usaldusväarsus kaasautorite esitatud teabest. Ma pean tunnustama, et mitte kõik raamatus esitatud andmed ei paista usaldusväärsed, nagu näiteks graafikud Eesti ja Läti ajaloolaste arvu kohta (lk. 81–82): on väga raske uskuda, et 2005. aastal oli Eestis ainult neli naissoost ajaloolast või et 1980. aastal oli Lätis 60 naissoost ajaloolast, mida on peaaegu sama palju kui nende meessoost kolleege. Kuid Ilaria Porciani on „Atlase“ tulevastele kriitikele vaimukalt vastanud, selgitades oma eesmärke poeetiliselt: „Võttes eeskju luulekogu pealkirjast, sooviksin, et „Atlas“ ei oleks positivistlike veendumuste tabel, vaid oma-moodi hämmelduse atlas.“ I. Porciani. *Mapping Institutions, Comparing Historiographies*, lk. 39.

¹⁶ Vt. <http://leibniz-forschergruppen.uni-trier.de/de/projekte-und-themen/projekte/digital-atlas-european-historiography-1800> (16. oktoober 2016).

¹⁷ Seda teemat käsitleti põhjalikumalt Storia della storiografia (46, 2004) erinumbris „History Women“, mida toimetasid Ilaria Porciani ja Mary O’ Dowd. Teema olulisust tõendab näiteks meeldejääv lause, mille Johann Georg Haman (1730–1788) kirjutas Herderile: „Minu lihtsakoeline kujutlusvõime ei ole kunagi suutnud ette kujutada loomegeeniust, kellel pole genitaal.“ Tsiteeritud raamatus: S. Berger, C. Conrad. *The Past as History*, lk. 128.

sedastavad kõite toimetajad, „kuid nad toetasid teineteist: rahvuslik impulss ajendas ajaloolasi organiseeruma kõikvõimalikesse institutsioonidesse, võrgustikesse ja kogukondadesse, et uurida oma rahva ajalugu, samas kui need teaduslikud ja professionaalsed kogukonnad andsid ajaloolastele omakorda autoriteedi, millega rahvuse küsimustes sõna võtta.“¹⁸ Või nagu tõdeb samas kogumikus lühidalt Jan Eivind Myhre: „Tärvak kutseline ajalookirjutus oli ühtaegu rahvusriigi laps ja õpetaja.“¹⁹

1.2. Mitteruumilised „võõrad“ rahvuslikes ajalugudes. Sarja „Writing the Nation“ raskuskese on kolmekõiteline rahvuslike ajaloonarratiivide analüüs võrdluses võistlevate narratiivsete strateegiatega. Kaks esimest köidet, „The Contested Nation“ ja „Nationalizing the Past“, mille toimetajad on Stefan Berger ja Chris Lorenz, keskenduvad nn. mitteruumilistele „võõrastele“, nagu religioon, klass, rahvus/rass ja sugu, kui rahvuse alternatiividele, samas kui kolmas köide „Transnational Challenges to National History Writing“, mille toimetajad on Matthias Middell ja Lluís Roura, käsitleb regioone, impeeriume ja maailma kui alternatiivseid ruumilisi kategooriaid suhtes rahvusega. Kokku moodustavad need kolm köidet tõeliselt laiahaardelise ja võrdleva uurimuse rahvuslikest ajalugudest uusaegses Euroopas.

„The Contested Nation“ on jagatud kahte ossa. Kui esimesed seitse peatükki käsitlevad tähtsamaid mõisteid ning rahvuse ja „mitteruumiliste võõraste“ vahelisi üldisemaid suhteid, siis ülejäänud köide keskendub üksiknäidetele. Iga peatükk (kokku on neid üksteist) uurib võrdlevalt, kuidas konkreetnes rahvuslikus narratiivis jutustatakse rahvuse tekkeloost, rahvusele aluse panna sündmustest ja isikutest, ent samuti sellest, millised „võõrad“ on narratiivist välja jäetud ja kuidas sellised väljajätmised lahendati, mil moel ja määral on rahvuslikud ajaloonarratiivid soostatud ja sakraliseeritud. Üldisemalt on kõite läbivaks jooneks soov uurida, kus ja millistes oludes said rahvuse, klassi, religiooni ja soo kategooriad areneda rahvusega konkureerivateks rahvusülesteks rivaalideks ning kus ja millistes oludes need lõimiti rahvuslike narratiividega.

Kui „The Contested Nation“ esindas makroajaloolist lähenemist, mis keskendus suurtele rahvuslikele narratiividele, siis diptühoni teine osa, „Nationalizing the Past“, esindab mikroajaloolist vaadet ja eritleb uusaegse Euroopa tähtsamate ajaloolaste ja rahvuslike ajalookoolkondade töid. Sarnaselt eelmise kõitega on peaaegu kõik peatükid (kokku kakskümmend kaks) üles ehitatud võrdlevalt ja jälgivad üldjoontes sama kava nagu mitteruumiliste „võõraste“ rolli puhul rahvuslikes ajalugudes. Juhtumiuuringute seas on Saksamaa ja Prantsusmaa, Britannia ja Belgia, Kreeka ja Hispaania, Eesti ja Iirimaa, Norra ja Soome, Ungari ja Itaalia. Toimetajad on toonud ära küsimused, millele kaasautorid pidid vastuse leidma, nagu näiteks: „Millised narratiivsed strateegiad aitasid kaasa rahvuslike ajalugude edule?“, „Milline oli rahvuslike suurte narratiivide suhe religiooni-, etniliste, klassi- ja soonarratiividega rahvuslikes ajalugudes?“ või „Kuidas aitasid müüdid kaasa Euroopa ajaloonarratiivide loomisele?“.

Et siinkohal puudub võimalus kõiki kaastöid õiglase põhjalikkusega käsitleda, liigun kohe mõlema kõite põhijärelduste juurde. Peamine õppetund on see, et rahvuslikud (suured) narratiivid on olnud Euroopa ajalookirjutuses äärmiselt edukad ning viimase kahe sajandi vältel on neil õnnestunud võimalikud „mitteruumilised võõrad“ endale allutada. Kuigi ikka ja jälle võib näha katseid pakkuda välja alternatiive rahvuslikele narratiividele, ei ole ühelgi neist õnnestunud läbi lüüa. „Ühiskonna-, kultuuri-, religiooni- ja soojalugu liideti pidevalt rahvusliku raamistikuga ning seda kokkusulamist hakati pidama vaat et loomulikuks,“ võtavad Middell ja Roura uurimistöö põhijärelduse lühidalt kokku.²⁰ Huvitava näitena joonistub kõites välja rahvuse ja religiooni suhe. Rahvuse seisukohast esindab religioon „erapoolikut“ lähenemist, samas kui rahvuslikku narratiivi peetakse „objektiivseks“. Berger ja Lorenz järeldavad asjakohaselt: „Seega, kui religioon ja rahvus „kattuvad“, jääb religioon kui „erisuse kood“ „pinna alla“. Nii peetakse religiooni nendes rahvuslikes ajalookäsitlustes pigem endastmõistetavaks kui probleemiks.“²¹ Sama kehtib rahvuse ja klassi suhte kohta: rahvuslik ajalugu neelas klassiajaloo alla juba väga

¹⁸ J. Tollebeek, I. Porciani. Institutions, Networks and Communities in European Perspective. – I. Porciani, J. Tollebeek (toim.). Setting the Standards, lk. 14.

¹⁹ J. E. Myhre. Wider Connections. International Networks among European Historians. – I. Porciani, J. Tollebeek (toim.). Setting the Standards, lk. 26.

²⁰ M. Middell, L. Roura Alinas. The Various Forms of Transcending the Horizon of National History Writing, lk. 9.

²¹ S. Berger, C. Lorenz. Conclusion. Picking up the Threads. – S. Berger, C. Lorenz (toim.). The Contested Nation, lk. 535.

varakult, mis tähendas, et „enamikes Euroopa ajalugudes raamistas klassi rahvus“.²²

Teiseks saame sellest kollektiivsest uurimusest teada, et erinevates rahvuslikes ajalugudes esineb peamistes narratiivsetes muustrites olulisi sarnasusi. Põhjamaade rahvuslike ajalugusid käsitleva peatüki autorid tõdevad üllatusega, et „[Põhjamaades – M. T.] esile kerkivates rahvuslikes narratiivides on hoolimata riikide märkimisväärselt erinevatest saamislugudest rabavaid sarnasusi – asjaolu, mis tõstatab küsimuse, kui suur on narratiivsete strateegiatega jõud võrreldes tegeliku ajalooa“.²³ Näiteks toovad nad välja, et kõigis Põhjamaades mängis olulist rolli müüt kuldajastust, kus talupojad olid vabad ja võrdsed, ning et 19. sajandil anti kõigis Põhjamaades teleoloogilise ajaloonarratiivile uus sõnastus. Rahvusliku ajalookirjutuse oluline eripära oli ka rahvuslike narratiivide tugev sooline iseloom. Mitmes riigis võib näha narratiivseid strateegiaid, millega feminiseeritakse vaenlasi, kurdetakse, kuidas on langetud teiste rahvaste vägistamisohvriks, ja ülistatakse rahvast kui perekonda. Lõpuks kerkib köidete peatükkidest esile veel üks ühine muster: kaldumus eirata ja vaikida maha etniliste vähemuste rolli rahvuse suures narratiivis.

1.3. Ruumilised „võõrad“ rahvuslikes ajalugudes.

Sarja viies köide „Transnational Challenges to National History Writing“ tuletab meelde, et ajalugu on Euroopas kirjutatud mitte ainult rahvuslikul, vaid ka rahvusülel ja regionaalsel skaalal. Teisisõnu uurib köide ruumilisi alternatiivseid rahvuslike ajalookirjutusele, mida on järele proovitud alates 1800. aastast ja mis toodi osaliselt mängu vastukaaluks rahvuslikele narratiividele. Koostajad ei ole seadnud eesmärgiks esitada ammendavat ülevaadet „ruumilistest võõrastest“ iga Euroopa riigi rahvuslikus ajalookirjutuses, vaid piirdutud on kolmeteistkümmesse sissevaatega regionaal-, koloniaal-, universaal- ja eksiiliajaloo võimalustesse. Käsitluste fookuses on Lääne- ja Lõuna-Euroopa, kuid näiteid on toodud ka Kesk- ja Ida-Euroopa ning Venemaa kohta. Huvitav juhtum on Belgia, mida kirjeldatakse sageli kui „vaidlustatud rahvust“ ja „miniaturset Euroopat“. Maarten Van Genderachter ja Geneviève Warland esitavad oma kaastöös sisuka arutluse regionaalse, rahvusliku ja rahvusülese ajaloo koosmõjust Belgia ajalookirjutuses. Kuigi Belgia on riik,

millele sobiks väga hästi regionaalne ja rahvusülene ajalookäsitlus, on selle ajalugu kirjutatud järjekindlalt pigem rahvuslikus paradigmas.²⁴

Kõidet lugedes võib märgata, kuidas ajaloolased, keda ei rahulda rahvusliku ajalookäsitluse piiratud selgituspotentsiaal, on eri aegadel töötanud välja uusi ettepanekuid nendest piirangutest vabanemiseks, „mitmesuguseid viise rahvusliku ajaloo silmapiiri ületamiseks“, kui tsiteerida sissejuhatava peatüki pealkirja, ent ilma suurema eduta. Nagu sedastavad Matthias Middell ja Katja Naumann: „Senikaua, kuni eliit oli seotud rahvusriigiga ja suutis kõiki teisi ruumilisi suhteid (alates kohalikust elatusmajandusest ja lõpetades rahvusvahelise võrgustikuga) enda kontrolli all hoida, suutsid rahvusliku ajalookirjutuse kangelased ajaloouurimist kontrollida.“²⁵ Jõuline rahvuslik narratiivne raamistik neelas alla ka ruumilised alternatiivid, täpselt nagu mitteruumilised alternatiividki, ning „rahvusliku ajalookäsitluse valitsevat positsiooni ei ole alates 19. sajandi keskpaigast kõigutatud“.²⁶

Kuid nagu toimetajad ja mõned kaasautorid täheldavad, on ajalookirjutust hakatud viimastel aastatel vabastama „rahvusliku ajalookirjutuse haardest erinevate liitude moodustamisega“.²⁷ Vähemalt teadusmaailmas oleme näinud ajalookirjutuses „rahvusülest“ ja „globaalset“ põret, üha uusi katseid saada jagu „metodoloogilisest rahvuslusest“, minna kaugemale isoleeritud rahvusriikide ja teleoloogiliste narratiivide mudelist. Middell ja Naumann nendivad kõite viimases peatükis mõnetise optimismiga, et „saab järeldada vaid seda, et 1990-ndateks oli rahvuslik ajalookirjutus jõudnud punkti, kus selle ülemvõim lagunes ja ajaloo uurimises võttis kuu uus konsensus“.²⁸

²⁴ M. Van Genderachter, G. Warland. How Regional, National and Transnational History Has (Not) Been Written in Belgium. Reflections within a European Perspective. – M. Middell, L. Roura Aulinas (toim.). Transnational Challenges to National History Writing, lk. 404–422.

²⁵ M. Middell, K. Neumann. A New Challenge to the Writing of History in Europe at the End of the Twentieth Century? – M. Middell, L. Roura Aulinas (toim.). Transnational Challenges to National History Writing, lk. 438.

²⁶ M. Middell, L. Roura Alinas. The Various Forms of Transcending the Horizon of National History Writing, lk. 10.

²⁷ Ibid.

²⁸ M. Middell, K. Neumann. A New Challenge to the Writing of History in Europe at the End of the Twentieth Century?, lk. 437.

²² S. Berger, C. Conrad. The Past as History, lk. 225.

²³ P. Aronsson, N. Fulsås, P. Haapala, B. E. Jensen. Nordic National Histories. – S. Berger, C. Lorenz (toim.). The Contested Nation, lk. 256.

1.4. Kattuvad rahvuslikud ajalood. Sarja „Writing the Nation“ viimane võtmeteema on pühendatud ühel territooriumil asuvate eri rahvaste rahvuslikele ajalugudele ühise mineviku kohta. Vastavat köidet pealkirjaga „Disputed Territories and Shared Pasts“ toimetasi Tibor Frank ja Frank Hadler ning see koosneb viieteistkümnest peatükist. Raamatus eristatakse kolme liiki ajaloolist kattuvust ja hõlmatakse umbes kahtkümend piirkonda. Kõigepealt riigipiiride kattumine: Rootsi/Norra, Austria/Ungari, Austria/Saksamaa, Saksamaa/Poola, Poola/Venemaa, Holland/Belgia. Teiseks riikide vahel paiknevate ajalooliste piirkondade kattumine: Karjala Soome ja Venemaa vahel, Schleswig-Holstein Saksamaa ja Taani vahel, Alsace-Lorraine Prantsusmaa ja Saksamaa vahel, Transilvaania Ungari ja Rumeenia vahel. Ja viimaks etniliste, rahvuslike ja usurühmade kattumine riikide sees: britid ja iirlased Iirimaal, tšehhid ja sakslased Böömimaal/Tšehhoslovakkias, katalaanid, baskid ja galeegid Hispaanias, horvaadid, serblased ja moslemid Bosnias, juudid, palestiinlased ja kristlased Iisraelis.

Köite koostajad juhivad tähelepanu olulisele topeltprotsessile, mis on alates 19. sajandist rahvuslikku ajalookirjutust kujundanud ja mida nad nimetavad „rahvuste territoriaalseerimiseks ja territooriumide rahvuslikustamiseks“. ²⁹ Nendel protsessidel on olnud Euroopa ajalookirjutusele vastakas mõju: nad on aidanud kaasa nii ühiste või jagatud ajalugude kirjutamisele kui ka võimendanud erinevusi, tõstatades vanu vaidlusi ja ehitades riikide vahele uusi piire. Kuigi rahvuslikud narratiivid ei ole naabreid üksnes negatiivselt mõjutanud, keskendutakse selles köites ennekõike kattuvate rahvuslike ajalugude traumaatilistele aspektidele, eesmärgiks on uurida „rahvuslike ajalugude ühiseid, jagatud ja kattuvaid traumasid, eriti seoses kollektiivsete kannatustega ja nende jäädvustamisega rahvuslikus mälus“. ³⁰ Krestomaatiliste juhtumitena pälvivad kogumikus tähelepanu näiteks historiograafilised heitlused, mida Venemaa ja Soome on pidanud Karjala üle ning Prant-

susmaa ja Saksamaa Alsace-Lorraine'i üle.³¹

Suurt hulka juhtumiuuringuid lugedes torkab silma, et Euroopas on tänapäevane ajaloolaseamet kujunenud välja mitmete ajaloolahingute käigus, mida on paaril viimasel sajandil peetud eri rahvuste sees või vahel. Aga ka see, „kuidas kujuteldavat Euroopa mälumaastikku on vorminud mitmesugused katsed loimida vastukäivaid rahvuslikke tõlgendusi“, nagu koostajad selle sõnastavad.³² Niisamuti saame teada, et sageli on otsustav roll olnud kolmandatest riikidest – tavaliselt Ameerika Ühendriikidest – pärit ajaloolastel, kes on aidanud saada üle sõjaka rahvusliku ajalookirjutuse põhjustatud historiograafilistest vastasseisudest.

2. Arutelu

„Writing the Nation“ on mastaapne saavutus, mis võib kergelt võimalikke arvustajaid heidutada. Tõsi küll, sedavõrd ambitsioonika ja laiahaardelise ettevõtmise puhul on võrdlemisi lihtne juhtida tähelepanu vigadele, lünkadele, puudujääkidele või vastuoludele, nagu köiteid eraldi arvustanud retsensendid on ka varem teinud. Kuid minu eesmärk ei ole otsida empiirilisi vigu, vaid tõstatada üldisemaid, peamiselt metodoloogilisi ja teoreetilisi küsimusi, lootes juhtida tähelepanu võimalikele edasistele uurimissuundadele. Ma ei väida, et köidete koostajad ja autorid ei ole nendest võimalustest päriselt teadlikud, ma tean, et osa neist jäeti teadlikult kõrvale, teisi aga käsitleti projekti teistes publikatsioonides.³³ Kuid usun siiski, et nende üle tasub mõtiskleda. Sümmeetria huvides piirdun nelja teemaga.

2.1. Analüüsiskaalad. Ilmsetel põhjustel keskendub „Writing the Nation“ ajalookirjutuse

²⁹ T. Frank, F. Hadler. Nations, Borders and the Historical Profession. On the Complexity of Historiographical Overlaps in Europe. – T. Frank, F. Hadler (toim.). Disputed Territories and Shared Pasts. Overlapping National Histories in Modern Europe. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2011, lk. 2.

³⁰ Ibid, lk. 3.

³¹ I. Liikanen. The Origins of the Eastern Border as the Grand Controversy of Finnish National History Writing, ja C. Fischer. The Trophy of Titans: Alsace-Lorraine between France and Germany, 1870–1945. – T. Frank, F. Hadler (toim.). Disputed Territories and Shared Pasts, lk. 177–199 ja 224–246.

³² T. Frank, F. Hadler. Nations, Borders and the Historical Profession, lk. 3.

³³ Kõige üksikasjalikum selgituse NHIST-programmi eesmärkidest ja piirangutest esitab Stefan Berger (koos Christoph Conradiga) sarja „Writing the Nation“ viimase köite sissejuhatuses, vt. S. Berger, C. Conrad. The Past as History, lk. 1–27.

rahvuslikule tasandile. Kuid mulle tundub, et rahvusliku tasandi analüüsiga kaasnevad teatud metodoloogilised probleemid, mis vajaksid suuremat tähelepanu. Tõlgendades piirkondlikke või rahvusüleseid ajalugusid kui rahvusliku ajalookirjutuse alternatiive, eristame üpris kunstlikult nähtusi, mis on olemuslikult omavahel põimunud. Teisisõnu tundub põhjendatum eri tasandite vastandamise asemel uurida nende koosmõju. Kakskümmend aastat tagasi kutsus Jacques Revel ajaloolasi mängima analüüsiskaaladega, vaatlema samu nähtusi eri mastaapides,³⁴ ja ma usun, et tema üleskutse on endiselt väärtuslik ka rahvusliku ajalookirjutuse uurimiskontekstis.

Stefan Bergeri ja Alexei Milleri toimetatud hiljutine koguteos „Nationalizing Empires“ tuleb veenvalt meelde asjaolu, et rahvuslust (ja rahvuslikke ajalugusid) on peaaegu võimatu mõista väljaspool imperiumi raamistikku. Sissejuhatuses võtavad Berger ja Miller kokku selle koostööprojekti peamised järeldused, nentides, et „rahvusloomet ei ole võimalik mõista ilma imperiaalse kontekstita“ ja et „rahvusloome ja imperium oli vägagi põimunud protsess“. Seoses ajalookirjutusega sedastavad nad: „Rahvuslikud ajaloonarratiivid loodi selleks, et „tõestada“ teatud imperiumi osade kuulumist „rahvusriigi territooriumi“ juurde.“³⁵ Tulevikus nõuab niisiis rahvusliku ajalookirjutuse uurimine kindlasti mitmetasandilist analüüsi, kus pööratakse enam tähelepanu piirkondlike, rahvuslike ja rahvusüleste tasandite põimumisele ja koosmõjule.

Teine samm oleks laiendada haaret Euroopalt ülejäänud maailmale, uurida rahvuslikke ajalugusid üleilmises kontekstis. Taas tuleb tõdeda, et esimene samm selles suunas astuti juba NHIST-i projekti raames, pean silmas kogumikku „Writing the Nation. A Global Perspective“, mille koostas Stefan Berger.³⁶ Koguteos vaatleb rahvuslikku ajalookirjutust Euroopas, Põhja- ja Lõuna-Ameerikas, Austraalias, Indias, araabiakeelses maailmas ja Aafrikas. Üks teose õppetund on see, kui võrd oluline oli Euroopa eeskuju rahvusliku ajalookirjutuse levimisel eri mandritele: nii mõneski mõttes võib

pidada rahvusluse ideoloogiat üheks Euroopa peamiseks ideeliseks eksporditüübiks 19. ja 20. sajandil. Kuid sealjuures on oluline märkata selle ideoloogia mugandamisi eri riikides, uurida rahvusliku ajalookirjutuse hübriidvorme kõikjal maailmas.

Lõpuks on tähtis seostada rahvusluse ja rahvusliku ajalookirjutuse tõusu ülemaailmsete trendidega, eriti moderniseerumise ja üleilmse kapitalismi kujunemisega. Sellele osutab veenvalt Christopher Hill oma hiljutises võrdlevas uurimuses, mis käsitleb Jaapani, Prantsusmaa ja Ameerika Ühendriikide rahvusliku ajalookirjutuse retoorikat. Hilli tõlgenduse kohaselt on rahvuslik ajalookirjutus nähtus, mis kaasneb üleilmse modernsuse esiletõusuga 19. sajandi lõpus. Rahvuslus pole muud kui suveräänsete riikide reaktsioon globaalsele olukorrale, mille rüpes nad oma saatust jagavad. Teisisõnu ei ole rahvuslik ajalookirjutus endogeenne nähtus, „vastupidi – rahvusliku ajaloo valdavus 19. sajandi lõpus johtus üleilmse modernsuse heterogeensest struktuurist, mis kehtestati siis, kui kapitalistlik turg ja rahvusvaheline riikide süsteem saavutasid maailmas tõhusa üldkehivuse“.³⁷

2.2. Võrdlustest kaugemale. „Writing the Nation“ on tõeliselt võrdlev-ajalooline uurimisprojekt.³⁸ Võrdlev lähenemine on esindatud kõigis köidetes ja ka enamikes peatükkides. Ja midagi vähemat ei saagi oodata projektilt, mille eesotsas on võrdleva ajaloo juhtivad

³⁷ C. L. Hill. *National History and the World of Nations. Capital, State and the Rhetoric of History in Japan, France, and the United States.* Duke University Press, Durham and London, 2008, lk. 35. Vt. ka S. Bergeri ja C. Conradi lühikest arutelu, *The Past as History*, lk. 4–5 ja 369.

³⁸ Stefan Berger on hästi tabanud NHIST-i sügavalt võrdlevat loomu, selgitades 2004. aastal uue projekti eesmärke: „Meie projekti neli tööühma kasutavad võrdlevat meetodit, et saavutada mitmesuguseid eesmärke: sotsiaalsete tegurite ja institutsioonide võrdlus historiograafiates ja ajalookultuurides (esimene rühm); narratiivsete mudelite võrdlus (teine rühm); erinevate ajalooliste kujutusviiside kogumite võrdlemine (kolmas ja neljas rühm); erinevate rahvuslike ajalugude paradigmade kokkupuudete võrdlemine (teine ja kolmas rühm); erinevatele rahvuslikele ajalugudele avalduva rahvusüleste tendentside mõju võrdlemine (kõik rühmad).“ S. Berger. *Representations of the Past. The Writing of National Histories in Europe.* – *Debate* 2004, nr. 12, 1, lk. 86.

³⁴ J. Revel (dir.). *Jeux d'échelles. La micro-analyse à l'expérience.* Gallimard ja Seuil, Paris, 1996.

³⁵ S. Berger, A. Miller. *Introduction. Building Nations In and With Empires – A Reassessment.* – S. Berger, A. Miller (toim.). *Nationalizing Empires.* Central European University Press, Budapest ja New York, 2015, lk. 26 ja 30.

³⁶ S. Berger (toim.). *Writing the Nation.*

teoreetikud.³⁹ Kuid hiljutised metodoloogilised arutelud on osutanud võrdleva ajaloo olulistele kitsaskohtadele ja puudujääkidele. Väga sageli tähendab võrdlus seda, et kõrvutatakse kahte või enam objekti (siin rahvusi või rahvusriike), mida peetakse võrdlusest sõltumatult eraldi eksisteerivaks. Selline lähenemine esineb sageli ka sarja „Writing the Nation“ eri peatükkides. Probleem on aga selles, et säärane võrdlev lähenemine kipub jagama metodoloogilise rahvusluse põhieeldust – et rahvused on omalaadi mahutid, ette antud ja endastmõistetavad, ehkki mitte ajatud üksused. Näiteks Christopher Hill on pakkunud välja teistsuguse strateegia: selle asemel, et lihtsalt võrrelda Jaapani, Prantsusmaa ja Ameerika Ühendriikide rahvuslikke ajalugusid, uurib tema raamat „rahvusliku ajaloo kujutamist nendes kolmes riigis, lähtudes ühest terviklikust modernsusest, kuhu need kuuluvad“. Tema eesmärgiks on tuua „nähtavale süsteemid, mille sees eksisteerisid rahvusriigid ja elanikkonnad, millele need riigid pretendeerisid: ülemaailmne kapitalism ja suveräänsete riikide süsteem“.⁴⁰

Võrdleva ajaloo teine probleem seisneb selles, et võrdlused kipuvad uuritavaid objekte ühtlustama ja nende seesmisi erinevusi eirama. Sebastian Conrad mölgib põhjendatult: „Kui kõrvutada Hiina ja Hollandi kunsti, Argentina ja Nigeeria ajalookirjutust või sotsiaalset mobiilsust Venemaal ja Mehhikos, siis tasalülitab „eksperimenti“ struktuur pahatihti igas juhtumises sisalduva heterogeensuse.“⁴¹ Uued ajalookirjutuse vormid, nagu põimunud või globaalne ajalugu, on näidanud võimalikke alternatiive või täiendusi võrdlevale ajaloole. Selle asemel, et võtta kaks või rohkem riiki eraldi ja etteantud objektidena, on viljakam asetada nad süsteemsesse konteksti (moderniseerumine, koloniseerimine, üleilmastumine jne.), mil-

lega need erineval viisil suhestuvad ja millele reageerivad. Teisisõnu, lisaks võrdlustele tuleb pöörata edaspidi rohkem tähelepanu rahvusliku ajalookirjutuse ülekannetele ja põimingutele nii Euroopa kui ka üleilmases kontekstis.

2.3. Ajalookirjutuse geopoliitika. Sari „Writing the Nation“ üksiti ja NHIST-i projekt üldiselt väärivad siirast kiitust avara geograafilise haarde ning eriti Lääne- ja Ida-Euroopat lahutava lõhe ületamise eest. Uurimisprojekti eestvedajad on samuti olnud vägagi teadlikud eurotsentrismi ohtudest, mis kaasnesid projekti finantseerinud ESF-i administratiivsete ja eelarveliste kitsendustega. Kuid siiski tundub, et projektis on puudu üks mõõde, nimelt teadmiste geopoliitika. Sarja kaheksas köites võetakse käsile peaaegu kõik Euroopa riigid, kuid vaid harva on märgata katseid käsitleda regioonide või riikide võimuahekordi. „Writing the Nation“ esindab teatud mõttes herderlikku eneseküllaste rahvusriikide harmoonilist maailma, mitte marksistlikku maailma, kus käib võitlus ülemvõimu nimel. Kirjandusteaduse kontekstis on Franco Moretti veenvalt näidanud, et maailmakirjandus on süsteem, mis „on samaaegselt üks ja ebavõrdne: seal on tuumik ja perifeeria (ja poolperifeeria), mida seob kasvava ebavõrdsuse suhe“.⁴² Talle sekundeerib Pascalle Casanova, kes väidab, et „selle maailmakirjanduse ruumi peamised eripärad on hierarhia ja ebavõrdsus“.⁴³ See ei tähenda, et kirjandust (või siinkohal ajalookirjutust) saab taandada majanduslikule või (geo)poliitilisele loogikale, vaid et rahvusvahelist kirjandus- (või ajaloo-)välja mõtestades peame arvestama geograafiliste piirkondade struktuurse ebavõrdsusega.

Seega näib oluline uurida Euroopa rahvuslikku ajalookirjutust ka omavaheliste võimupositsioonide, keskuse ja perifeeria suhete, ajalookirjutuse tähenduse ja olemuse üle peetud vaidluste võtmes. Selline lähenemine nõuab ühtlasi seda, et me uuriksime rahvuslikke ajalugusid globaalsest perspektiivist, nagu Casanova selgitab hästi kirjanduse näitel: „Sellisest maailmaperspektiivist selgub kohe, et rahvuslikud või keelepiirid lihtsalt varjutavad kirjandusliku domineerimise ja ebavõrdsuse tõelist mõju.“⁴⁴ Väga võimalik, et sarja „Writing the Nation“ analüüs geopoliitilisest vaatenurgast

³⁹ Vt. nt. C. Lorenz. *Comparative Historiography: Problems and Perspectives*. – *History and Theory* (1999), nr. 38, 1, lk. 25–39; Id. *Towards a Theoretical Framework for Comparing Historiographies. Some Preliminary Considerations*. – P. Seixas (toim.). *Theorizing Historical Consciousness*. University of Toronto Press, Toronto, 2004, lk. 25–48; S. Berger. *Comparative History*. – S. Berger, H. Feldner, K. Passmore (toim.). *Writing History. Theory and Practice*. 2nd edn. Bloomsbury, London, 2010, lk. 192–210.

⁴⁰ C. I. Hill. *National History and the World of Nations*, lk. ix.

⁴¹ S. Conrad. *What is Global History?* Princeton University Press, Princeton, 2016, lk. 40.

⁴² F. Moretti. *Distant Reading*. Verso, London, 2013, lk. 46.

⁴³ P. Casanova. *Literature as a World*. – *New Left Review* 2005, nr. 31, lk. 82.

⁴⁴ *Ibid.*, lk. 78.

tooks välja sellegi, et hoolimata katsest hõlmata Euroopa erinevaid kogemusi tuginevad mitme peatüki argumenteerimismustrid ja tõlgendusmudelid ikka põhiliselt Lääne arusaamadel rahvuslusest ja ajalookirjutusest.⁴⁵

2.4. Ajalookirjutusest ajalookultuurini. „Writing the Nation“ väidab juba pealkirjas, et sarja fookus on kirjutamisel – ajalookirjutusel. See on mõistlik valik, ent paraku ei selgitata ega lahata seda kuigivõrd. Esiteks, kuidas me peaksime mõistma „rahvuse kirjutamise“ ideed – kas rahvusi saab kirjutada? Ainsa vihje, mida mul õnnestus leida, pakub Stefan Berger, kes väidab möödaminnes: „Rahvuslik ajalookirjutus sarnaneb performatiivse teoga. Rahvuse kirjutamine on tähendanud selle etendamist mitmes erinevas institutsionaalses ja poliitilises kontekstis.“⁴⁶ See on kindlasti huvitav ja tähtis mõte, kuid (ajaloo)kirjutuse performatiivne mõõde oleks eeldanud üksikasjalikumat arutelu. Kuid teine ja veelgi olulisem küsimus on see, kuidas peaksime mõistma „ajalookirjutuse“ terminit, mida köidetes läbivalt kasutatakse? Ka see küsimus jääb peaaegu vastuseta, kui välja arvata Bergeri mõned tähelepanekud sarja viimases köites. Ta tunnistab, et tema raamat (ja võiks lisada, et kogu uurimuste sari) esindab „ülevaalt-alla vaadet ajalookirjutuse ajaloole“, see käsitleb peamiselt institutsioone, riike, juhtivaid ajaloolasi ja suuri narratiive.⁴⁷ Teisisonu peetakse uurimissarjas „ajalookirjutuse“ all silmas ennekõike akadeemilist ajalookirjutust, mille autoriks on kutselised ajaloolased. Arvestades uurimisprojekti ajalist ja ruumilist ulatust, on see kitsas perspektiiv kindlasti õigustatud, isegi kui see töötab vastu eesmärgile näidata ajalookirjutuse

tähtsust rahvusloomes. Sest pole kahtlustki, et võrreldes populaarsete ajalooesituse vormidega (ajaloolised romaanid, kõned, filmid, õpikud jne.) on kutselise ajalookirjutuse roll rahvuslikus identiteediloomes olnud üpris piiratud.

See toob mu väite juurde, et uurides ajaloo rolli rahvusloomes, oleks oluline pöörata tähelepanu mitte ainult akadeemilisele ajalookirjutusele üksiti, vaid kogu ajalookultuurile tervikuna, kõikidele mineviku esitamise viisidele konkreetse ühiskonnas. Taas tuleb tõdeda, et selline lähenemine ei ole sarja „Writing the Nation“ autoritele ega toimetajatele uudne. NHIST-i projekti varastes kirjeldustes ilmneb, et algne plaan sisaldas ka historiograafiliste praktikate avaramat analüüsi.⁴⁸ Stefan Berger kommenteerib seda võimalust sarja viimases köites, selgitades, et ajalookultuuri lähenemine jäeti välja, sest „see on liiga keerukas, et seda kirjeldada ja uurida rohkem kui ühes või kahes ühiskonnas pikema perioodi vältel.“⁴⁹ Tõsi, Berger avaldas koos Chris Lorenzi ja Billie Melmaniga NHIST-i raames olulise kogumiku „Popularizing National Pasts“, mis käsitleb mõningaid Euroopa ajalookultuuri tahke ning populaarsete ajaloovormide ja rahvusluse omavahelist seotust alates 19. sajandi algusest. Selle koguteose lähtekoht kattub suuresti sinise ettepanekuga: „Rahva mineviku avastamine, taaselustamine ja kasutamine ei piirduvad Ajalooga suure algustähega, see tähendab kutselise ajalookirjutusega, vaid õilmitses sellest väljaspool paiknevas elavas ajalookultuuris, mis leidis väljundi rikkalikes – kirjanduslikes, visuaalsetes ja materiaalses – vormides, institutsioonides, turuplatsil ning rühmade ja üksikisikute ühiskondlikus elus ning nende kujutusmaailmades.“⁵⁰

Nagu me oleme uuematest uurimustest teada saanud, olid piirid akadeemilise ajalookirjutuse ja ajalooainelise ilukirjanduse, populaarse ja professionaalse ajaloo vahel kuni 19. sajandi lõpuni ja kauemgi üpris urbsed, seda hoolimata kutseliste ajaloolaste teaduslikest pretensioonidest. Eriti olulist rolli rahvusliku ajalookultuuri kujunemises mängisid erinevad visuaalsed mineviku kujutusviisid, maalidest monumentideni, raamatuillustatsioonidest fotodeni, filmidest

⁴⁵ Üks sarja teise köite „Setting the Standards“ arvustaja toob välja sarnase probleemi: hoolimata raamatu laiahaardelisest geograafilisest ulatusest jätab raamatu kontseptuaalne lähenemine mulje, et „ajalugu ja historiograafia paistavad endiselt elavat peamiselt Ühendkuningriigis, Prantsusmaal ja Saksamaal“. Seejärel esitab ta tähtsa mõtte: „Näiteks keele natsionaliseerimist kui mõttelaadi mainitakse esimest korda möödaminnes alles siis, kui veerand raamatut on läbi, kuigi seda võib näha mõne Euroopa riigi rahvusliku historiograafia traditsioonis määrava paradigmana.“ Vt. M. Merivoo-Parro. Book review of Ilaria Porciani and Jo Tollebeek (eds.). *Setting the Standards. Institutions, Networks and Communities of National Historiography*. Palgrave Macmillan, London, 2012. – *Nations and Nationalism* 2014, nr. 20 (4), lk. 822–823.

⁴⁶ S. Berger, C. Conrad. *The Past as History*, lk. 26.

⁴⁷ *Ibid.*, lk. 19.

⁴⁸ Nt. S. Berger. *Representations of the past*, lk. 79–83.

⁴⁹ S. Berger, C. Conrad. *The Past as History*, lk. 15.

⁵⁰ S. Berger, B. Melman, C. Lorenz. Introduction. – S. Berger, C. Lorenz, B. Melman (toim.). *Popularizing National Pasts: 1800 to the Present*. Routledge, New York, 2012, lk. 2; vt. ka S. Berger, C. Conrad. *The Past as History*, lk. 20.

telesarjadeni. Üllataval kombel puudub aga „Writing the Nation“i sarjas sootuks rahvusliku ajaloo visuaalne mõõde.⁵¹

3. Lõpetuseks

Sari „Writing the Nation“ näitab veenvalt rahvusliku ajalookirjutuse tähtsust Euroopa rahvusidentiteetide kujunemises. Kuigi sarja üldtoon on pigem kriitiline, ei jõuta seal järeldusele, et peaksime rahvusriigi kui ajalookirjutuse raamistiku sootuks kõrvale heitma. Stefan Berger teeb olulise märkuse: „Meile tundub tähtis mitte loobuda rahvusriigist kui uurimisobjektist, vaid kõrvaldada metodoloogiline rahvuslus, mis on hakanud rahvusliku raamistiku ülekaalu tõttu mõjutama ajaloolase elukutset ja paljusid sellega seotud elukutseid.“⁵²

Kui lugeda sarja kaheksat köidet, aga ka teisi NHIST-i projekti käigus ilmunud uurimusi, võime tõdeda, et rahvuslik ajalookirjutus on otsekui kahe näoga Janus: see on andnud ainst agressiivsele rahvuslusele, rassismile ja ksenofoobiale, kuid ühtlasi aidanud kaasa etnilisele emantsipatsioonile ja rahvusriikide sünnile. Taas on Berger see, kes on hästi tabanud rahvusliku ajaloo paradoksaalset olemust maailma kontekstis: „Kokkuvõtteks esitab see köide [, *Writing the Nation. A Global Perspective* – M.T.] arvestatavaid tõendeid rahvuslike narratiivide vabastava potentsiaali kohta – eriti seal, kus seda on rakendatud kolonialismivastase, postkolonialismi ja rahvusvähemuste rõhumise kontekstis. Ometi on nendest tõenditest kaalukamad vastupidised tõendid, mille kohaselt kipuvad rahvuslikud narratiivid viima ikka ja jälle sallimatuse, võõraviha, vägivalda, sõja ja genotsiidini.“⁵³

„Writing the Nation“ sisaldab ka tähtsaid õppetunde tänapäeva Euroopa jaoks. Projekti puhul peeti algusest peale silmas Euroopa rahvusliku ajalookirjutuse uurimise sotsiaalset ja poliitilist aktuaalsust.⁵⁴ Viimases köites esitavad Berger ja Conrad mitmeid soovitusi kaasava Euroopa ajalookultuuri ehitamiseks.

Nad pooldavad „nõrka kollektiivset Euroopa identiteeti“ ja pakuvad välja, et „radikaalne individualism, kus esineb teatud eesmärkide saavutamiseks solidaarset käitumist, paistab olevat kõige paljutootavam viis vabastada meid kollektiivsete identiteetide rõhuvatest ja hävitavatest tagajärgedest“.⁵⁵ Lõpetan tsitaadiga samadelt autoritelt, mida pean selle suure teadusprojekti üheks peamiseks õppetunniks: „Eesmärk peab olema jõuda mitme fookuse ja mitme vaatenurgaga arusaamani paljudest omavahel seotud ajalugudest, mis moodustavad inimkogemuse kogusumma. Rahvuste loomulikuks pidamise asemel on rahvusülelised lähenemised võimaldanud ajaloolastel mõelda rahvuslike narratiivide tehiskkusele ja kaaluda üksikute rahvuslike ajalookirjutuste ajalugu seoses teistega, tuues samal ajal esile paralleelse rahvusüleste historiograafia protsessi.“⁵⁶

Artikli aluseks on autori varasem ingliskeelne publikatsioon: „Writing Histories, Making Nations. A Review Essay“, Storicamente 12 (2016), nr. 32. DOI: 10.12977/stor649. Uurimistööd toetas IUT18-8.

Inglise keelest tõlkinud
Kaisa Kaer

⁵¹ Võiks lisada, et köidetes (mõistagi välja arvatud esimeses) on ka väga vähe kaarte ja illustratsioone (kui üldse), see on eriti üllatav viienda köite „Disputed Territories and Shared Pasts“ puhul.

⁵² S. Berger, C. Conrad. *The Past as History*, lk. 16.

⁵³ S. Berger. Introduction. *Towards a Global History of National Historiographies*, lk. 16.

⁵⁴ Vt. nt. S. Berger. *Representations of the Past*, lk. 83.

⁵⁵ S. Berger, C. Conrad. *The Past as History*, lk. 375 ja 378.

⁵⁶ *Ibid.*, lk. 17.